

Szilágyi Levente

Határhelyzetben – Vállaj és Csanáros esete

Határok közt

Az első világháborút követően az európai országok jelentős részének határrendszere (főként Közép-Kelet-Európában) – a nemzetállami ideológia elképzelései mentén – drasztikus mértékben átalakult. A magyar állam határait minden irányban módosították. A területek elvesztése felett érzett kollektív sokk az újonnan meghúzott határ mentén élőkben további nehézségekkel tetéződött, egymással rendkívül szoros gazdasági, szociális kapcsolatokat ápoló közösségek között a határok konszolidálódásával a kapcsolat gyakorlatilag megszűnt.

A határkutatások során számos létező fogalom telítődött új tartalommal, illetőleg új fogalmak is születtek: határ, határrégió, határsáv, határvonal, határterület, államhatár, társadalmi határ, politikai határ, szimbolikus határ, periféria, határkultúra, határhasználat, határon átívelő egymásrautaltság (*transborder interdependence*) vagy etnikai határ.

A határ

A határ mint tudományos kutatási téma valószínűsíthetően Frederick Jackson Turner 1893-ban kiadott esszéjében jelent meg először. A szöveg nem csupán a történelmi-társadalomtudományi határkutatások alapja, hanem közel fél évszázadig meghatározta az interpretatív amerikai történetírás főbb diskurzusait is, hiszen *A határ jelentősége Amerika történelmében* az amerikai történelmi gondolkodást legnagyobb mértékben befolyásoló munka.

A határkutatások egy másik sarkalatos pontja volt a 20. század első harmadában a határok természetes és mesterséges határookra történő felosztása, és főként az e körül kialakuló egyre erősödő véleménykülönbségek és viták, melyeket Lucien Fèbvre 1924-ben megjelent *A Geographical Introduction to History* című munkájával véglegesen időszerűtlenné tett. Fèbvre után már senki nem tartozhatott az éppen érvényben lévő kutatási paradigmába, aki a határokat nem társadalmi csoportok által meghatározottnak tekintette (vö. Fèbvre 1925: 299).

„A határ nem szociológiai következményekkel járó térbeli tény, hanem olyan szociológiai tény, amely térbeli alakot ölt” – idézi Georg Simmelt Heinz Maus (Maus 1959: 185).

A határ fogalmát eredetileg a földrajzi tér keretei közt fogalmazták meg, ám a norvég Fredrik Barth és tanítványai antropológiai megfogalmazása után nem csak hogy új jelentésekkel gazdagodott, de megváltozott a kutatási paradigma is, a politikai kérdésekről (mint kizárás, áteresztés), a hangsúly az etnikai csoportokra és ezek hatáira esett. Az új paradigma követői új fogalomkészlettel operáltak, olyan fogalmak születtek mint a *társadalmi határ*, *etnikai határ*¹, *kulturális határ*. Ezeknek a fogalmaknak politikai határhoz való kötöttsége pedig már csak egyike a lehetőségeknek, ugyanis a határok állandóságának és változtathatatlanságának megkérdőjelezése a fogalom területiségétől való elvonatkoztatását is magában foglalta (Corvesi 1999). Barth tanulmánya nem a politikai értelemben vett határkonfliktusokról szól, noha a kulturális határ fogalmába egyértelműen beletartozik a terület és a határ kérdése. Barth szerint: „A határok, melyekre nagy figyelmet kell fordítanunk, természetesen társadalmi határok is egyben, bár rendelkezhetnek területi megfelelővel is”, s még hozzáteszi, hogy „az etnikai csoportok nem feltétlenül vagy szükségképpen kell, hogy önálló területeket birtokoljanak” (Barthot idézi Kürti 2006: 29).

Barthot követően gyakorlatilag megszűnt az unidiszciplináris határkutatás, a politikatudományokban, a földrajzhoz tartozó tudományágakban, mint a humángeográfia vagy az etnikai földrajz, a gazdaságtudományokban és főként a társadalomtudományokban (áramlásszociológia, az antropológiai határtudomány) a többretegű határ koncepciója vált uralkodóvá.

A magyartól eltérően az angolban a határok megnevezésére – ezek lényege szerint – három teljesen különálló terminus áll rendelkezésre: *boundary*, *border*, *frontier*². Bradley J. Parker szerint ezeket nem is tekinthetjük egymás szinonímáinak (Parker 2006: 78), és az, hogy ezeket gyakran felcserélik, azt mutatja, hogy a közöttük lévő kapcsolat gyakran összerosódik a szövegekben. Ennek bizonyítéka, hogy még az antropológiai szakirodalom sem egységes használatukban.

¹ Az etnikai határok kutatástörténetéről lásd bővebben Corvesi 1999.

² Sőt, hasonló jelentést hordoz a *limit* is. Ennek értelmezésétől azért tekintek el, mert a hárommal össze nem téveszthető, az államhatárhoz köthető konnotációi pedig elhanyagolhatók.

Ilyés Zoltán, Kocsis Károly és részben Kürti László próbálkozott a különböző határértelmezések bemutatásával, a terminológia áttekintésével és „magyarításával”, valamint a határ funkcióinak, morfológiájának, geneikájának áttekintésével (Ilyés 2004, Kocsis 2004, Kürti 2006). A határ magyarországi történeti rétegeit, valamint a fogalom itthoni jelentéstörténetét Hofer Tamás vizsgálta (Hofer 2004).

Államhatár elméletek

Malcolm Anderson elméletében a határok (*frontiers*) egyszerre intézmények és folyamatok. Intézményként megjelölik és körülhatárolják az állami szuverenitást és az állampolgársági jogok érvényességi területét. Eszközei a hatalmi politikáknak, ugyanakkor a nemzeti identitás jelölői is. A 20. században a határidentitásból kinövő nemzeti identitás vált a politikai identitásformák legfontosabbikává. Az állandó öndefiníciót igénylő határmentiség, valamint az ehhez kapcsolódó határtörténetek kivételes szerepet játszottak a nemzeti kultúrák felépítésében (Anderson 1996b), ami által a határ kihagyhatatlanná vált a nacionalizmus és nemzeti identitás tudományos diskurzusaiból.

Parker szerint a határok köztes területek. Kultúrszférák peremén lévő területek, s mint ilyenek bennük valósulnak meg a találkozásokkal járó kulturális kapcsolatok. A határok kialakulása sajátos történelmi körülmények és folyamatok eredménye, tehát társadalmi meghatározottságú, mint ahogy a határ maga is szociális jelenség (Parker 2006: 77).

Hastings Donnan és Thomas Wilson a határokat az őket fenntartó államhatalmat és ennek intézményeit érintő változások tükrének nevezik. De a határok nem csak a változások helyszíneinek a szimbólumai, hanem gyakran azok kiváltói is. A határok jelentésalkotó és jelentéshordozó entitások, a kulturális táj részei, túlnőnek az ország fizikai határain, dacolva az államhatalom intézményeivel (Donnan–Wilson 1999: 4).

Jeggle is kettősséget hangoztat, azonban számára nem a határok jelentik a kiindulópontot, hanem a csoportok, egyének által hordozott (identitás)különbségek. A térbeli határokat a szimbolikus elhatárolódás tényleges megnyilvánulásaiént látta. Ugyanakkor a társadalom makroszintjéről (államhatár) a mikroszintekig (falusi határok – *pad*) keres példákat a határ kettősségére, ráadásul fordítottan, alulról építkezve, a faluban ható társadalmi, nemi, stb. határoktól jut el a politikai, földrajzi határokig. Megállapításai nemcsak a körülzárt falusi világokra érvényesek, hanem a topográfiai

vonalak mai irányultságára is vonatkoznak, amelyek sokkal kevésbé figyelnek a kulturális határokra, mint az etnikai és az azokkal ismételtlen összeüt-közésbe kerülő nemzetállami-politikai határokra (Jeggle 1994).

A magyar kutatástörténetben Gráfik Imre osztrák–magyar–szlovén (jugoszláv) hármashatárról szóló tanulmánya a határlétnek több – interperzonális, politikai és közéleti, gazdasági és kereskedelmi, kulturális, idegenforgalmi, természetvédelmi – szegmensét vizsgálja, részletesen foglalkozik a határhasználat különböző formáival a 20. század háborús eseményeinek kontextusában (Gráfik 2000).

A magyar szakirodalom egyik kedvelt példája Georg Simmel *híd és ajtó* metaforapárja (Böröcz 2002, Bindorffer 2004, Feischmidt 2004, Ilyés 2004), melynek magyarországi meghonosítása Böröcz József nevéhez fűződik, s azóta kihagyhatatlan kelléke az itthoni határelemzéseknek. Nem csak az itthoni szerzők idézik, Utz Jeggle is alkalmazza, bár az ő elemzésében az ajtó (kapu), mint határ-összetevő, tárgyi valójában szerepel.

Kürti László a határtudományt – ahogyan ő nevezi – a regionális és etnikai kutatások, a multikulturális és posztmodern antropológia határán mozgó új tudományágként határozza meg, mely szerinte üstökösként tűnt fel (az 1990-es években) és „szinte egy csapásra megváltoztatta a területiséggel kapcsolatos identitásról és a kultúráról alkotott elképzelésünket.” (Kürti 2006: 26) Kürti lelkesedése véleményünk szerint éppen a komplex határkutatások megjelenésének szól, bár abban nem tudunk egyetérteni vele, hogy az „üstökösként” tűnt volna fel, hiszen a határ kutatásának tudományos és társadalomtudományos előzményei majd száz évig visszamennek, igaz, ezekben a határ nem mint központi kategória, hanem mint a nacionalizmust és regionalizmust megcélzó vizsgálatok kiegészítő fogalma jelenik meg. A határtudomány fogalma Kürti fikciója, mely a határt teszi kutatásainak központjába, és ebből a központi helyzetből reflektál annak szimbolikus, politikai, jogi stb. aspektusaira.

A híd és az ajtó metafora

A határ két eltérő intézményi logikát egyesít. Egyfelől hídszerű társadalmi intézmény, amelyben az „emberiség egységet teremt” az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítottságban. Ugyanakkor ajtó is – pontosabban: párhuzamosan és sorosan elrendezett ajtók bonyolult rendszere –, mely alapvetően arra szolgál, hogy darabokra szedje az emberiség amúgy „egyöntetű, folyamatos egységét”. A határ akadályozza is, ösztönzi is a legkülönfé-

lébb áramlásokat. A híd és az ajtó – a kapcsolódás és a kizárás vagy átengedés – logikája mindig együtt és egyszerre jelenik meg a határ fogalmában. „A határ: ajtókkal felszerelt híd” (Böröcz 2002: 135).

Határzóna, határterület (*borderland*)

Mint a hatalom lókusza és egyben szimbóluma is (Donnan–Wilson 1999: 3), a határterület, határzóna (határ menti terület) – *borderland* – fogalma lényegesen bonyolultabb a határ különféle aspektusait leíró fogalmaknál. A történészek ezt olyan földterületként határozzák meg, mely két ország határán, vagy e mellett helyezkedik el (White 1991). Az (kulturális) antropológiai értelmezés a határterületeket olyan régiókként vizsgálják, amelyekben újfajta közösségek jelentek/jelennek meg a határ kultúráközvetítő, vagy éppen kizáró jellege miatt, és amelyek a modern nemzetközi országhatárok mentén jelennek meg fizikai valóságban (Alvarez 1995, Rosler–Wendl 1999, Wilson–Donnan 1999). A határterületek (*borderlands*) tehát olyan politikai vagy kulturális entitások körül vagy között létrejövő régiók, melyekben a földrajzi, politikai, demográfiai, kulturális és gazdasági (vagy ezek együttesen) körülmények vagy folyamatok interakciója során határok jönnek létre.

A kutatás földrajzi helye a magyar–román országhatár egy apró mozaikjára korlátozódik. Ennek szeretném komplex elemzését elvégezni, amihez hozzátartozik fejlődéstörténetének – ugyancsak többszempontú – vizsgálata is – keletkezésétől egészen napjainkig. Ennek értelmében szeretném vázolni a határ és a határregió parkeri határhelyzetek szerinti főbb kategóriáit.

A határok átjárhatóságát vizsgáló irodalom azt mutatja, hogy a teljes lezártág és nyitottság között számos átmeneti állapot van, és a valós határhelyzetekre egyértelműen ezek a jellemzők.

A határ önmagában azonban nem értelmezhető entitás, hiszen létrejövete két egymás mellett, vagy egymással szemben álló (föld)terület, illetőleg az ezen élők, makroszinten pedig az ezeket birtoklók közötti folytonossági hiány, esetleg ellentét következménye. A továbbiakban a szomszédos határregiók közötti átjárhatóság szempontjait követő kategóriákat vázolunk, melyek mögött a parkeri zárt–nyitott (kemény–képlékeny) *border–frontier*³ dichotómia áll.

³ Értelmezésünkben a *boundary* egy határhelyzet, mely a fizikai, társadalmi vagy szimbolikus körülmények hatására válik két területet elválasztó határsávvá (*border*), vagy határzónánkban élőket egymással – az iránytól független – kontaktusba hozó (társadalmi) határrá (*frontier*).

Politikai határhelyzetek

Boggs nyomán Kocsis Károly a politikai határokat három szempont – *morfológiai*, mely a határvonalak „futását” veszi alapul; *genetikai*, melyet a határ megszületésének ideje és az elválasztott területek milyensége közti összefüggések határoznak meg, valamint *jogi*, melyben a határ felek általi elismertségi foka – alapján osztályozza (Kocsis 2004: 25).

A határrégiók kapcsolatának minősége szerint Martínez négy kategóriát különít el. A különbséget a határ nyitott–zárt jellege, illetve a határcsoportok (akik ebben az esetben nem csak a határlakók lehetnek, hanem akár a nemzet is) közötti konfliktus–kontaktus mértéke okozza (Martínez 1994: 2–5).

Kiszorított, elidegenített határrégiók (*alienated borderlands*)

Ebbe a kategóriába tartoznak azok a határrégiók, amelyekben a kedvezőtlen politikai, katonai stb. viszonyok következtében gyakorlatilag lehetetlenné válik a határátlépés. Az ilyen típusú határrégiók általában háborús körülmények közt, államközi politikai zárlatok, szélsőséges nacionalizmus, vallási vagy egyéb ideológiai gyűlölködés, kulturális összeférhetlenség, etnikai rivalizáció során jönnek létre. A nemzetközi viszályok velejáróiként bekövetkezik e határrégiók militarizálása, mely a határhasználat, határátlépés feletti kontroll szélsőséges megszilárdulását eredményezi. Ezekben a régiókban a mindennapi életben is számos korlátozás terheli az ottlakókat, a határon átívelő személyi kapcsolatok ápolása pedig sok esetben teljesen lehetetlenné válik. Az állandóan fenyegető lehetősége egy erőszakos eseménysorozatnak destabilizálja a területet, mely marginalizálódik és magára veszi a perifériák állandó hátrányait, a lakosság száma gyakran negatív irányban mozdul el, gazdaságilag visszamarad. A huszadik század – és gyakorlatilag fennállásának teljes története – során a csanálói vállalji határ(mikro)régió háromszor került ilyen helyzetbe: a két világháború hadmozdulatai során, majd a későbbiekben a kommunista hatalom megszilárdulásakor a kishatár-forgalom korlátozásával illetőleg leállításával⁴. A határok (így a határterületek) messze nem állandóak, kiválasztott határok történeti elemzése

⁴ A kishatár használatáról bővebben lásd: Keszeg 2004, Gráfik 2000.

úgyanúgy feladata a határkutatásoknak, mint különböző határok funkcióinak, dinamikájának, szimbolikus tartalmainak, társadalmi kontextusainak vizsgálata. Európában a 15–16. századi skót–angol határ volt ilyen, s a közelmúltig, illetve még néhány esetben napjainkban is, kelet-európai országhatárok határai sorolhatók ebbe a kategóriába, valamint a határkutatások laboratóriumaként szolgáló Mexikó–USA határ a 19. században, s hogy valósi és etnikai rivalizálási eredetűeket is említsünk: a közép-keleti, afrikai, ázsiai elhatárolódások jobbra mind ezek mentén formálódnak.

„Egymás melletti” határrégiók (*co-existent borderlands*)

Az előbbinél néhány fokkal nyitottabb, s ehhez szorosan kötődik annyiban, hogy az elidegenített régiókat kialakító országok kapcsolatában beállt enyhülés következtében jön létre, s mint ilyen, átmeneti kategória. (Az átmeneti időszak hosszúsága számos tényező függvénye, így pontos keretei nem adhatók meg.) A határátlépés továbbra is szigorú körülmények között és korlátozott mértékben történik. Az ilyen típusú határrégiók gyakran olyan országok határán fordulnak elő, melyek gazdasági ereje között lényeges eltérés van, s a (állam)határ két oldalára eső területek gazdasági és társadalmi kibontakozását ez fékezi. Ebben az esetben is hatalmas az ellentét az állam és a régióban élők érdekei között, ez utóbbiakat az előbbi különböző intézkedésekkel korlátozza. Az egymásmellettség kialakulásának egy másik magyarázata, hogy a hosszú ideig elidegenített határrégiókban egymáshoz kapcsolódó szomszédos országoknak időre van szüksége a teljes elzártság ideje alatt felgyülemlett indulatok, ellentétek feldolgozására, a nyitás fokozatos. A tökéletes elszigetelődésből való kilépéshez gyakran elegendő a nyílt konfliktus megszűnése. A kompromisszum és alkalmazkodókészség alapszintű megjelenése elegendő a határ(ok), határhelyzetek olyan mértékű stabilizálódásához, amelyben megindulhatnak a lakosság határon átnyúló interakciói, természetesen a nemzetállamok között érvényben lévő formális keretek között. A határlakók (*borderlanders*) gyakran válnak a hatalom áldozataivá, ugyanakkor ennek ellenkezője is előfordul, miszerint az államhatalom ügynökei is lehetnek (Donnan–Wilson 1999: 5).

A nemzetállamok számára a stabilizálódás kihagyhatatlan feltétele és elsőszámú feladata a belső egység biztosítása, a lakosság valamely szintű integrációja, a határok megnyitása így csak ennek létrejöttét követően in-

dulhat meg. Főleg a nem egyértelmű etnikai vonalak mentén húzódó határ-részeket kezelik a központi hatalmak megbízhatatlan területként, itt a korlátozott átjárhatóság célja a szomszédos állammal, annak polgáraival és intézményeivel való kapcsolatok ellenőrizhető szinten tartása. A határ felett a határ menti közösségnek nincs hatalma, többnyire nincs beleszólásuk abba, hogy ki jöhet be, ez az állam monopóliuma, azé az államé, amely a határokat fenntartja, s ugyanakkor a határoknak köszönhetően őrzi integritását. A határok meghúzása és fenntartása, a határhasználat ellenőrzése – korlátozása vagy bátorítása – az államok legfontosabb tevékenységei közé tartozik. Amilyen mértékben szilárdul a központi hatalom, olyan mértékben csökken a határ menti hálózatok rizikófaktora (Martínez 1994). Martínez az Ecuador–Peru, Izrael–Jordánia és a hajdani szovjet–kínai határt sorolja ide, de megemlíthető Szerbia–Albánia, Moldávia–Transznisztria példája is.

Kölcsönösen egymástól függő határrégiók (interdependent borderlands)

E határrégió-típus feltétele, hogy a két országnak a határ által elválasztott régiói szimbiotikus kapcsolatban álljanak egymással. A kölcsönös egymásrautaltság mindkét oldalon relatív stabil nemzetközi kapcsolatokat valamint kedvező gazdasági környezetet feltételez, melyben a (mindkét) határ mentén élők szabadon élhetnek a másik ország piaci lehetőségeivel. Minél nagyobb a gazdasági és emberi erőforrás-áramlás a határon, annál szorosabban kötődik egymáshoz a két régió mikrogazdasága. Ugyanakkor még mindig erőteljes nyomás nehezedik a határlakókra az állam részéről, a határforgalom informális keretek között történik, a határátlépés legfontosabb eleme az útlevel.⁵

Martínez ezen gondolata a kölcsönös egymásrautaltság mellett azt is feltételezi, hogy a két régió nagyjából megegyező súllyal lép be egy ilyen viszonyba, a végeredmény pedig egy mindkét fél számára kölcsönösen jövedelmező (nem csak szigorúan gazdasági értelemben vett) együttműködési rendszer. Véleményünk szerint az esetek jó részében pontosan a gazdasági potenciálok közötti különbség indítja be a szimbiózisba torkolló folyamatot. Az egyik ország erősebb gazdasága felszippantja a határ túloldalán lévő emberi potenciált. Ezeket a situációkat aszimmetrikus egymásrautaltsági/függőségi vi-

⁵ Az útlevel és az államhatalom viszonyairól lásd bővebben: Böröcz 1992: 136, Löfgren 1999: 10.

szonyként nevezi meg a szakirodalom (Martínez 1994, Parker 2006), s ennek különböző fokozatai vannak, melynek sarkallatos állomása, amikor a két régió gazdasági ereje közt nagy különbségek vannak. Ilyenkor csak úgy jöhet létre az egymásrautaltsági viszony, ha a szegényebb fél nyersanyagban, emberanyagban kitölti azt az űrt, amelyre a másiknak szüksége van. Idővel persze ezek a különbségek kiegyenlítő(d)het)nek. A gazdasági egymásrautaltság megadja a hátteret a társadalmi és egyéni kapcsolatok kialakításának, amely újabb gazdasági vagy akár kulturális szálak kialakulásához vezethet. A határ és az identitás összefüggésrendszerében vizsgálva ezt a határrégió-típust, ebben találjuk meg a köztes terület – *middle ground*⁶ – fogalmi megfelelőjét.

Az aszimmetrikus függőség iskolapéldája az USA–Mexikó határ, míg kiegyensúlyozottab erőviszonyok leginkább Nyugat-Európában fordulnak elő.

Integrálódott határrégiók (*integrated borderlands*)

Ebben a stádiumban a szomszédos államok között gyakorlatilag elhanyagolhatók a politikai (nézet)eltérések, vagy pedig egyáltalán nem befolyásolják a szabad forgalmat a határokon át. A régiók gazdaságilag már egyetlen egységet alkotnak, közösek a termékek, közös tőkét használnak, a munkaerőáramlás nem különbözik a határon belüli migrációs gyakorlattól. Továbbá a nacionalizmus helyét átveszi egy internacionalista ideológia, mely elősegíti a társadalmi kapcsolatok békés alakulását, mentesíti azokat a politikai, etnikai vagy vallási negatív megkülönböztetésektől, s közben a közös fejlődés érdekében lemond szuverenitásának számos fontos hordozójáról. Martínez azonban elfelejteti hozzáfűzni, hogy ez egy ideális és a valóságban nem létező állapotot bemutató kategória. Ő Nyugat-Európa országait hozza fel példaként, amelyek politikailag stabilak, nagyjából azonos szintű gazdasággal bírnak, az együttműködésnek pedig megvannak a történelmi hagyományai, és amelyekben egyik oldalról sem fenyegeti a tömeges beván-

⁶ Richard White amerikai történész által alkotott fogalom, mellyel a találkozó idegen kultúrák között – a folyamatos interakciók nyomán – kialakuló új, a korábbiakból származó, ám azoktól már jól elkülönülő, földrajzi, társadalmi és mentális határsávot írja le (White 1991: 52). A fogalom visszamutat a határ turneri (újra)értelmezéséhez, ugyanakkor szorosan kötődik a határok hibridizálódásához (lásd bővebben Ilyés 2004), mely kicsit másként fogalmazza meg a határtípusok összemosódását, mint Parker *határkészlet* (*boundary set*) fogalma (Parker 2006).

dorlás a másikat (Martínez 1994: 3–6). Utz Jeggle kutatási eredményeinek megjelenése óta azonban tudjuk, hogy a politikai határok felszámolása nem azonos a határok teljes megszűnésével.⁷

A határ Csanálos és Vállaj között

A kutatási terep a román–magyar határvonal két sváb települése, Csanálos illetve Vállaj. Azért esett a választás erre a két településre, mert svábsága miatt mindkettőnek kisebbségként kellett (újra)definiálnia magát az új (nemzet)állami keretek közt. A két település között ugyanakkor a háborút megelőzően mind formális, mind informális szinten a lehető legerősebb kapcsolatok álltak fenn. Csanálos volt a 18. századi szatmári sváb település első megmaradó állomása,⁸ és innen indultak ki a környező falvak első telepesei is. Vállajon 1747-ben jelentek meg az első sváb telepések. A késedelem oka, hogy csak ekkor került a Károlyi család tulajdonába a település, az ún. ecseedi vétellel, melyben Károlyi Ferenc megvásárolta az ecseedi uradalmat Aspremont Károly gróftól. Az ott élő magyarokat Börvelybe költöztették. Vállaj első sváb lakosai között a németföldről újonnan érkezettek mellett éppen a Csanálosról átköltözöttek voltak a legnagyobb számban.⁹

A határok felállításával különleges szituáció jött létre, amelyben Csanálos benne maradt eredeti mikrorégiójában, azonban egy idegen államhatalom keretei közt, Vállaj elszakadt tőle, ellenben a magyar államiság kereteiben alakíthatta tovább identitástudatát.

A Vállaj és Csanálos között húzóódó államhatár története 1918-ban indult. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményeként Csanálos Romániához került, Vállaj pedig Magyarország részévé vált. Az ideiglenes román katonai közigazgatást a romániai és magyarországi politikai helyzet megszilárdulását követően a polgári közigazgatás váltotta fel. A határ elválasztó funkciója csak ekkortól realizálódott. A hatalmi struktúra megszilárdulásának egyik első jele a határátlépő igazolványok, útlevelék megjelenése és kötelezővé tétele volt.

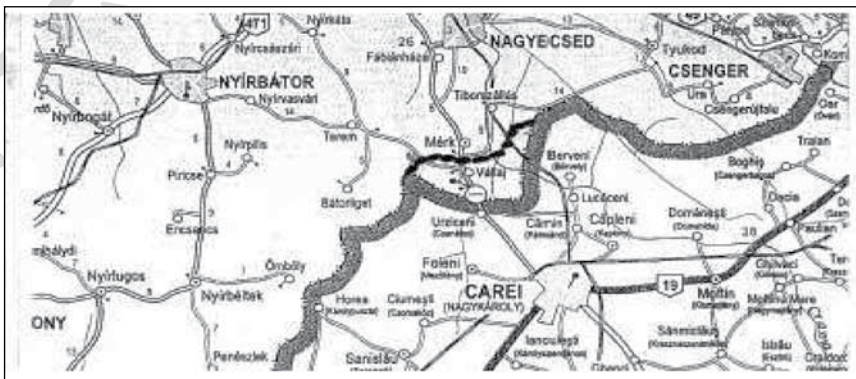
⁷ Lásd Jeggle német határfelszámolásról szóló fenntartásait (Jeggle 1994: 3).

⁸ A szatmári sváb telepítés több hullámban zajlott. Az 1712-es első hullámban Nagykároly, Csanálos, Csomaköz és Kaplony (mely 1714-ben már ismét lakatlan a szökések és továbbköltözések miatt) került betelepítésre. Bár 1716-ra Csanálos marad az egyetlen sváb település, a többiekből a telepések vagy megszöktek vagy Csanálosra költöztek át (Vönház 1931, Bura 2001).

⁹ Külföldről 22, míg Csanálosról 18 férfit írta össze 1751-ben, az összes többi sváb faluból pedig összesen 21-et (Vönház 1931: 140).

Romániával 1924-ben sikerült a határszéli forgalomról megegyezni, egy magyar–román kereskedelmi megállapodás keretében. Az egyezmény 1927-ben lépett életbe. Az egyezményben megállapított tíz kilométeres határkerület szükség szerint tovább bővíthető volt a helyi viszonyok szerint. Határszéli úti igazolványt csak a határkerület állandó lakosai kaphattak. Kétféle igazolvány létezett három hónapos és három napos érvényességgel. Előbbit a gazdák, bérlők, családtagjaik és személyzetük, továbbá orvosok, szülésznők és lelkészek kaphatták meg. A határ átlépése csak kijelölt pontokon történhetett, s az úti okmányban ezeket fel is felsorolták, bár a földbirtokosok, bérlők és ezek alkalmazottai és családjuk kivételt képeztek. A határszéli lakosság igen jelentős kedvezményeket kapott a vámszabályok alól. A saját szükségletre használt termékeket teljes vámmentességgel szállíthatták át a határon. Különösen jelentős volt a könnyítés azok számára, akiknek birtokait a határ kettévágta: ők terményeiket, gazdasági eszközeiket és állataikat vámmentesen és bármely ponton átvihették az országhatáron. Ehhez egy ingyenes községi bizonyítványt kellett kérniük, amely az ingatlan és a termelés részletes adatait is tartalmazta (Bencsik 1999, 2002: 38).

Sokan reménykedtek abban, hogy a határ legalább átjárható lesz. A román hatóságok viszont egyre több akadályt gördítettek az útlevelek kiadása elé. A magyar–román határ átlépése a kettős birtokosok számára is egyre nehezebbé vált. Ezért a csanálói és vállaji gazdák rövid időn belül igyekeztek megszüntetni az újfajta határhasználatból származó kellemetlenségeiket. A határ túloldalára eső földterületeiket eladták vagy elcserélték.

A Nagyvárad környéki sváb falvak, valamint az országhatár tervezett és végleges változata (Kardos 2000: 79).

A határ történetében újabb fordulópontot jelentett az 1940-es második bécsi döntést követő felszámolása. 1944-ben újabb katonai adminisztráció (ezúttal szovjet) hatáskörébe kerül a régió, a határ fokozatosan újra megerősödik, majd az 1947-es párizsi békeszerződéseket követően véglegessé válik. Vállaj és Csanálos lakossága is 1947-et nevezi meg mint a kizáró határ megjelenési dátumát. 1947-1948-ban kezdték meg a különféle korlátozó intézkedések bevezetését, melyek egy 1949. február 11-én Bukarestben aláírt egyezményben teljeseztek ki. Az egyezmény a határmenti birtokok kölcsönös kicserélésének és a kettős birtokos-forgalom megszüntetésének ütemtervét és határidejét tartalmazta. A határidő 1949. november 1. volt, eddig kellett a gazdáknak befejezni a munkát a területeken. Ezzel a birtokos és határszéli forgalom megszűnt. A kishatárforgalom ekkor teljesen elhalt, a határmenti térségeket hermetikusan elzárták egymástól a szomszédos államok (Bencsik 2002: 40, 2004: 170).

Eddig az időszakig a határ és a határátkelő története szorosan összefonódott. A határátkelő az a pont, ahol a hatalom ereje koncentráldódik és megnyilatkozik az útlevelek ellenőrzésében, a határátkelőt jogtalanul használók kiszűrésében. 1947-ig Csanálos és Vállaj között a forgalom létrejöhetett a két települést összekötő úton. Ezt követően azonban erre már nem volt lehetőség. Legális forgalom közöttük csak egy-egy, határátkelővel bíró település – többnyire Pete–Csengersima és Érmihályfalva–Nyirábrány – közbeiktatásával történhetett, ráadásul csaknem tíz évvel az elidegenített határtípus felállítását követően. Magyarországon ugyanis 1961-től jelenhetett meg a határszéli *kishatárforgalom*. A határrégiókban lakók Romániában is csak ekkortól kaphattak útlevelet, illetőleg kishatárátlépőt. Ráadásul a két ország között vízumkényszer volt.

A kommunista korszakban az enyhítések – 1960-as évek vége, 1970-es évek eleje – és szigorítások – az 1970-es évek második felétől az 1980-as évek végéig – hatással voltak ugyan a két település közti forgalomra, azonban a határzárást követően beindult szegregációs folyamatokat nem változtatták meg döntően. A két település fokozatosan eltávolodott egymástól a szimbolikus térben. Az igazi változást így nem az 1990-es években bekövetkezett rendszer-váltások hozták meg, hanem a 2002-es határátkelő-nyitás. Hasonló hordereje volt a Románia európai integrációját követő vámvizsgálatok megszűnésének és az egyszerűsített határátkelés bevezetésének. A politikai határ történetének utolsó fejezete Románia schengeni övezethez való csatlakozását követően jön majd el. A politikai határ megszűnése azonban, mint Jeggle mondja, nem jelenti a határok minden szintű megszűnését is (Jeggle 1994: 5). A második

világháborút követően a határ, a különböző típusú illegális határátlépések, határsértések puhító hatása ellenére, közvetve és közvetlenül, radikális módon elválasztotta egymástól Csanálost és Vállajt, olyannyira, hogy a 2002-ben, és 2004-ben bekövetkezett változások nem az egymáshoz való visszatalálást eredményezték, inkább csak újabb kapcsolatok lehetőségét villantották fel. A kezdeti lelkesedés azonban rövidesen elmúlt. A határátkelő megnyitása nem az előzetes elképzelések szerinti eredményekkel járt. A rokoni szálak, a barátságok újraerősödése nem következett be, viszont a határátkelő „felfedezésével” megindult a tranzitforgalom, mely ugyan a régióon belül növelte a társadalmi-gazdasági kohéziót, de a két vizsgált településen élők számára ez egyelőre nem jelent mást, mint a drasztikusan megnövekedett forgalmat, s az idegenek nagyszámú megjelenését. A határátkelő okozta migrációhoz még nem tudtak kellőképpen alkalmazkodni. Így bár a térség egészének gazdasági és kulturális életét tekintve egyértelműen pozitív változásokkal járt a határátkelő megnyitása, Csanáros és Vállaj lakói egyelőre még nem találták meg helyüket az új konjunktúrában.

Szakirodalom

ALVAREZ, Robert R.

1995 The Mexican–US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands. *Annual Review of Anthropology* 24. 447–470.

ANDERSON, Malcolm

1996a *Frontiers, Territory and State Formation in the Modern World*. Polity Press, Cambridge

1997b The Frontiers of Europe. In: ANDERSON, Malcolm – BORT, Eberhard (eds.): *Boundaries and Identities: The Eastern Frontier of the European Union*. University of Edinburgh Press, Edinburgh

BARTH, Fredrik

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 7. (1) 3–25.

BATAILLON, Lionel – FÈBVRE, Lucien

1925 *A Geographical Introduction to History*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, London

BENCSIK Péter

1999 A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt (1898–1941). *Magyar Kisebbség* V. (2–3) 357–372.

2002 Úti okmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon. *Regio* 13. (2) 31–50.

2004 A határszéli gazdasági (kettősbirtokos) forgalom megszűnése (1945–50). In: REMÉNYI Péter (szerk.) *III. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Az integrálódó Európa politikai földrajza*. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, 167–172.

BINDORFFER Györgyi

2004 Határon innen – határon túl. Etnikai határok, határfenntartás, interetnikus kapcsolatok. In: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 29–41.

BÖRÖCZ József

2002 A határ: társadalmi tény. *Replika*. (47–48) 133–142.

BURA László

2001 *Csanálos*. Státus Kiadó, Csíkszereda

CORVESI, Daniel

1999 Nationalism, Boundaries, and Violence. *Millennium: Journal of International Studies* 28. (3) 553–584.

DONNAN, Hastings – WILSON, Thomas M.

1999 *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Berg Publishers, Oxford

DONNAN, Hastings – WILSON, Thomas M.

2002 Határok és antropológia Európában. *Replika*. (47–48) 117–131.

FEISCHMIDT Margit

2004 A határ és a román stigma. In: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 43–58.

GRÁFIK Imre

2000 Hármashatár: Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig. *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 117–149.

ILYÉS Zoltán

2004 A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrákutatásig. In: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9–15.

JEGGLE, Utz

1994 Határ és identitás. *Regio* 5. (2) 3–18.

- KARDOS Rezső
1999 *Vállaj község története*. Vállaj Önkormányzata, Vállaj
- KESZEG Vilmos
2004 Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról.
Néprajzi Látóhatár XIII. (3–4) 41–86.
- KÜRTI László
2006 Határkutatás – a regionális tudományok új ága? *Magyar Tudomány*
LXV. (1) 29–37.
- LÖFGREN, Ovar
1999 Crossing Borders. The Nationalization of Anxiety. *Ethnologia Scandinavica* 29. 5–12.
- MARTÍNEZ, Oscar. J.
1994 Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In:
SCHOEFIELD, Clive H. (ed.) *Global Boundaries World Boundaries*.
Routledge, New York
- é. n. Human Interaction In: *The Texas–Mexico Borderlands*. H. n. Elér-
hetőség: [http://www.humanities-interactive.org/borderstudies/text/
essay.htm](http://www.humanities-interactive.org/borderstudies/text/essay.htm) (2007. május 25.)
- MAUS, Heinz
1959 Simmel in German Sociology. In: WOLFF, Kurt H. (ed.): *Georg
Simmel, 1858–1918. A Collection of Essays*. Ohio State Univeristy
Press, Columbus, 180–200.
- PARKER, Bradley J.
2006 Toward an Understanding of Borderland Processes. *American
Antiquity* 71. (1) 77–100.
- ROSLER, Michael – WENDL, Tobias (eds.)
1999 *Frontiers and Borderlands: Anthropological Perspectives*. Peter
Lang, Frankfurt
- TURNER, Frederick Jackson
1993 The Significance of the Frontier In American History. In: *Uő: History,
Frontier, and Section: Three Essays*. University of New Mexico Press,
Albuquerque, 59–91.
- VONHÁZ István
1931 *A Szatmár megyei sváb telepítés*. Pécs
- WHITE, Richard
1991 *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great
Lakes Region, 1650–1815*. Cambridge University Press, Cambridge